

KERSTMIS

feest met diep gewortelde volksgebruiken

De verhalen en symbolen rond het kerstfeest gaan terug op een ver verleden en vinden hun oorsprong in oude tradities en rituelen. Lekker eten en cadeautjes hebben er altijd bij gehoord, maar onze kerstboom is zo oud nog niet.

Winterzonnnewende

In de culturen van bijna alle natuervolkeren werd het 'keren van de zon' als een regelmatig terugkomend verschijnsel gezien. Vanouds werd in de rituelen dan ook veel aandacht besteed aan de beide jaarlijkse zonnnewendedagen, 21 december en 21 juli. Voor volkeren op het noordelijk halfrond was vooral de winterzonnnewende van groot belang: men vierde er de terugkeer van het zonlicht, die als Sol Invictus (de onoverwinnelijke zon) terugkwam naar de aarde om daar weer - vanaf het lengen der dagen - leven te brengen.

Dat het eigenlijke kerstfeest pas drie dagen later (op de 25e dus) werd gevierd, hangt samen met het feit dat de zon op zijn terugreis naar de aarde eerst door de 'luchtsfeer' moest (22 december), daarna door de 'watersfeer' (23 december) en tenslotte door de 'aardsfeer' (24 december).

Ook de Romeinse kalender kende dit feest van de onoverwinnelijke zon, een voortzetting van het oude zonnnewendefeest in de Middellandse Zeelanden. Keizer Aurelianus wijdde rond 270 n. Chr. een tempel aan de onoverwinnelijke zon en verklaart de 25e december tot haar geboortedag. Volgens de traditie werd het kerstfeest als liturgische viering door paus Julius I (vierde eeuw) vastgesteld op 25 december.

Licht en vuur

In de winter werd het (kook)vuur - dat voor de rest van het jaar buitenshuis werd gebruikt - naar binnen gehaald, waar het speciaal verzorgd diende te worden. Daar verwarmingsvuur echter groter moest zijn dan kookvuur, betekende dat ook een lichtbron. De kaarsen en de kerstboomverlichting gaan rechtstreeks terug op dit oude ritueel, waarin de jaarlijkse verlichting van het binnenhuis een terugkerend feestelijk gebeuren was.

Licht en vuur speelde bovendien een belangrijke rol om de vreemde en vijandige buitenwereld op een afstandje te houden. Daarom gaan wij nog altijd knallend het nieuwe jaar in!

Kerststal

Het sobere verhaal van Jezus' geboorte heeft de volksfantasie door de eeuwen heen voldoende voedsel gegeven om daaromheen kleurrijke taferelen te laten ontstaan. Zo behoorde het bouwen van de kerststal tot de voornaamste volksgebruiken. Vanaf de vierde eeuw vinden we in de kerken kerstvoorstellingen, welke met name in de middeleeuwen toenemen. De eigenlijke kerststal treffen we pas aan tegen het einde van de middeleeuwen. Het waren overigens slechts de rijksten die zich een kerstgroep konden veroorloven; bij het gewone volk thuis stond alleen maar een wiegje met een (houten) pop erin.

Met name Franciscus en de franciscaanse beweging hebben veel bijgedragen tot het ontstaan en de verbreiding van de kerststal; het was Franciscus die in 1223 's nachts in een grot in het Italiaanse Greccio het kerstgebeuren met levende figuren liet uitbeelden. De oudst bekende voorstelling wordt bewaard in de basiliek van Sante Maria Maggiore in Rome (1289). In de 15e eeuw wordt de kerstkribbe vooral populair in Zuid-Italië, waar het gebruik ontstond een aantal beeldjes tegen een geschilderde achtergrond te plaatsen. In Napels bloeide een echte kerstkribbe-kunst. Vanaf de 17e eeuw verbreidde het gebruik zich over Sicilië, Spanje, Portugal, Frankrijk (waar vanaf de 18e eeuw tot begin 19e eeuw in theaters en winkelatalages kribben werden opgesteld: de figuren daarrond omheen waren marionetten die door een inwendig mechanisme beweegbaar waren) en in Polen. Ook in Nederland en België werd het gebruik van de kerststal populair. De oudst bekend kribben zijn die van Roermond (1370), Utrecht (1489), Delft (1502) en Weert (1520).

Kerstboom

Over de oorsprong van de kerstboom doen vele verhalen de ronde. Met zekerheid is alleen te zeggen dat de boom tegen het einde van de 16e eeuw vooral in noordelijke landen in gebruik was, en zich van daaruit slechts langzaam verspreidde.

Van het gebruik ervan wordt het eerst melding gemaakt in 1521. Volgens overleveringen zou Luther een der eersten zijn geweest die voor de kinderen een kerstboom zette. Goethe schijnt in 1765 zeer verbaasd te zijn geweest bij het zien van een verlichte spar.

Rond 1840 verschijnt de boom in Frankrijk, en later treffen we hem algemeen aan in West- en Zuid-Europa, met name ook in Italië. Midden 19e eeuw begint de boom ook bij protestants Nederland in zwang te raken, eerst in de kerken en zondagsscholen, later ook in de gezinnen. Na de Tweede Wereldoorlog treffen we hem meer en meer aan in katholieke kringen.

De symboliek van de kerstboom gaat terug op onder andere het paradijsverhaal (de levensboom): de altijd groene denneboom (spar!), het symbool van overleven.

Vrede

'Vrede op aarde': de boodschap van het engelenkoor. Met het ingaan van de wintertijd brak de periode aan dat men een paar maanden dicht op elkaar zou moeten doorbrengen. Dat leidde tot (een ritueel van) goede voornemens, waarin de moeilijkheden van die gedwongen samenkomst met zo groot mogelijke welwillendheid moesten worden opgevangen. Als zodanig kan het zonnewendefeest als een vredesfeest gezien worden, maar dan toch vooral van een binnenhuislijke vrede.

Eten, drinken en cadeautjes

Het winterzonnewendefeest was tevens de rituele herdenking van het afsluiten van de voorraadvorming: de gaven van de natuur waren binnengehaald, werden geordend en verdeeld zodat men daarmee de winter kon doorkomen. En omdat er een grote voorraad was, sprong men voor één keer goed uit de band: er werd

eens extra geprofiteerd van de overvloedige rijkdommen. Het beste vlees en de lekkerste groenten werden dan ook bewaard voor deze maaltijd. Het hoogtepunt van het feest. Welvarend eten met winterzonnende was aanvankelijk heel gewoon en vanuit de menselijke natuur begrijpelijk. Ontegenzeggelijk liggen hier de wortels van 'kerstfeest-vreetfeest'.

De gewoonte met Kerstmis geschenken uit te wisselen is afkomstig uit oude Romeinse gebruiken rond de jaarwisseling: begin januari gaf men elkaar gewijde takken als teken van voorspoed en overvloed (mistletoe!). In de loop der tijden verbreidde zich dit gebruik overal: oude mannen als Santa Claus of Weihnachtsmann belichamen het afgelopen jaar, en ze delen levenskracht uit in de vorm van cadeautjes.